

УДК 343.85:343.9-053.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.3>*Н. П. Григорчук*

ВІД ПІЛОТНОГО ПРОЄКТУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ: ВПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Розвиток кримінальної юстиції в Україні останніх років відбувається в умовах глибоких трансформацій, спрямованих на гуманізацію державної політики у сфері протидії злочинності. Традиційна каральна модель, яка домінувала впродовж тривалого часу, поступово поступається місцем підходам, зорієнтованим на захист прав людини, відновлення соціальної справедливості та ресоціалізацію правопорушників. Особливо актуальною ця тенденція є у сфері ювенальної юстиції, адже неповнолітні становлять найбільш уразливу категорію учасників кримінального провадження, які потребують спеціальних гарантій та особливих механізмів реагування з боку держави.

Одним із таких інноваційних механізмів є відновне правосуддя, що пропонує альтернативу каральним санкціям і передбачає залучення потерпілого, правопорушника та громади до спільного пошуку шляхів подолання конфлікту. У його основі — не лише покарання винної особи, а насамперед відновлення порушених соціальних зв'язків, примирення сторін, компенсація завданої шкоди та створення умов для недопущення повторної злочинної поведінки. Водночас важливим є формування у підлітків усвідомлення відповідальності за власні дії та можливості виправлення без стигматизації кримінальним засудженням.

Попри очевидні переваги відновного підходу, його практична реалізація в Україні стикається з низкою серйозних проблем. По-перше, кадровий дефіцит: бракує підготовлених медіаторів, спроможних ефективно працювати з неповнолітніми правопорушниками та потерпілими; більшість фахівців зосереджені у великих містах, що ускладнює доступ у сільських районах та малих громадах. По-друге, відсутнє належне процесуальне закріплення медіації у Кримінальному процесуальному кодексі України [3]. Закон України «Про медіацію» від 16 грудня 2021 року № 1875-IX визнав медіацію як правовий інститут, однак не інтегрував її у процесуальну форму кримінального провадження [1]. Це спричиняє невизначеність щодо правових наслідків примирення, ускладнює роботу прокурорів та суддів і створює ризики неоднакової практики. По-третє, недостатня поінформованість учасників кримінального процесу про сутність і переваги відновного правосуддя знижує довіру до процедури та може призводити до відмови від участі. Крім того, міжвідомча взаємодія між прокуратурою, судами, органами пробації, центрами безоплатної правничої допомоги, соціальними службами та освітніми закладами залишається обмеженою, що нівелює комплексний підхід до ресоціалізації неповнолітніх.

Отже, постає необхідність комплексного дослідження процесу впровадження програм відновного правосуддя в Україні з урахуванням міжнародних стандартів (Конвенція ООН про права дитини, Пекінські правила, Ер-Рядські керівні принципи, Рекомендація СМ/Rec(2018)8 Комітету міністрів Ради Європи) та аналізу національної практики. Це дозволить ідентифікувати прогалини й проблеми, а також визначити перспективні напрями розвитку інституту, спрямованого на ефективну ресоціалізацію неповнолітніх і захист прав потерпілих.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є комплексний аналіз становлення та розвитку інституту відновного правосуддя щодо неповнолітніх в Україні у 2019–2024 роках з урахуванням міжнародних стандартів, національної правової бази та практики реалізації; визначення досягнень і проблем застосування, а також окреслення перспектив подальшої інтеграції інституту в систему кримінальної юстиції.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати нормативно-правові засади впровадження програм відновного правосуддя (спільні накази Мін'юсту, ОГП, МВС; Закон України «Про медіацію» № 1875-IX).

2. Виявити основні досягнення та новації Програми 2024 року (поширення на обвинувачених; розширення категорій злочинів; залучення медіаторів і психологів).

3. Визначити ключові виклики практичного застосування медіації щодо неповнолітніх (кадровий дефіцит; процесуальні прогалини; обмеженість повноважень прокурора; низька обізнаність; слабка міжвідомча координація).

4. Сформулювати пропозиції щодо подальшого розвитку інституту (інтеграція в КПК; єдина система підготовки/сертифікації медіаторів; посилення координації; розширення сфер застосування).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці відновного правосуддя в Україні присвячено низку праць (зокрема, О. А. Нагорнюк-Данилюк; огляди практики Координаційного центру з надання БПД; окремі порівняльно-правові дослідження). У наукових джерелах підкреслюється потреба гармонізації національного регулювання з міжнародними стандартами ООН і Ради Європи (Пекінські правила, Ер-Рядські керівні принципи, Рекомендація СМ/Rec(2018)8) [7]. Водночас системний аналіз етапів упровадження програм щодо неповнолітніх у 2019–2024 роках, їхніх нормативно-процесуальних новацій і практичних бар'єрів залишається фрагментарним. Ця стаття покликана заповнити означену прогалину, поєднавши нормативний, інституційний і практичний зрізи проблеми та окресливши пріоритетні напрями розвитку.

Виклад основного матеріалу. Останні десятиліття розвиток кримінальної юстиції в Україні характеризується поступовим відходом від каральної парадигми та пошуком більш гуманістичних моделей реагування на правопорушення, вчинені неповнолітніми. У цьому контексті відновне правосуддя набуває особливого значення як інструмент не лише урегулювання конфліктів, а й ресоціалізації підлітків, що порушили закон.

Відновний підхід орієнтується на примирення сторін, відшкодування шкоди та відновлення соціальних зв'язків, а не лише на покарання. Його впровадження в Україні стало можливим завдяки реалізації пілотного проєкту 2019 року, що згодом трансформувався у загальнонаціональну Програму відновного правосуддя для неповнолітніх, затверджену у 2024 році. Актуальність дослідження зумовлена як практичними викликами (обмежена кількість підготовлених медiatorів, відсутність чіткої процесуальної регламентації, недостатня поінформованість учасників кримінального процесу), так і потребою подальшої гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами (ООН, Рада Європи).

Етапи впровадження програм відновного правосуддя в Україні (2019–2024 роки)

1. Пілотний проєкт (2019–2023 роки).

У 2019 році Міністерство юстиції України та Генеральна прокуратура України спільним наказом від 21 січня 2019 року № 172/5/10 запровадили пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінальних правопорушень» [5]. Ініціатива реалізовувалася за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та охопила шість регіонів. Програма передбачала можливість виведення неповнолітніх підозрюваних з кримінального процесу за умови визнання вини, добровільної згоди на участь у медіації, досягнення примирення з потерпілим і проходження ресоціалізаційних заходів. За роки дії пілоту участь у ньому взяли 137 підлітків, з яких 60 були звільнені від кримінальної відповідальності. Успішність першої фази спричинила ухвалення 17 квітня 2020 року спільного наказу № 1473/5/194, яким територію дії програми поширено на всю Україну [6]. Реалізація здійснювалася на базі центрів безоплатної правничої допомоги у взаємодії з органами пробачії, прокуратурою, адвокатурою та соціальними службами.

2. Інституціоналізація: Програма 2024 року.

Наступним етапом стала поява повноцінного нормативного акта — спільного наказу Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ та Офісу Генерального прокурора від 22 липня 2024 року № 2176/5/501/176 [8]. Цим документом попередні накази втратили чинність, а відновне правосуддя отримало ширше регулювання.

Основні новації Програми 2024 року:

- поширення дії не лише на підозрюваних, а й на обвинувачених;
- можливість застосування до окремих категорій тяжких злочинів (зокрема, крадіжка, грабіж);
- розширення кола суб'єктів, які можуть ініціювати медіацію (включно з прокурорами);
- узгодження термінології із Законом України «Про медіацію» від 16 грудня 2021 року № 1875-IX;
- впровадження системи моніторингу ефективності та залучення спеціально підготовлених медiatorів і психологів.

Таким чином, за п'ять років Україна пройшла шлях від обмеженого експерименту в окремих регіонах до створення єдиної загальнодержавної програми, що інтегрує медіацію у кримінальний процес щодо неповнолітніх.

Виклики впровадження програм відновного правосуддя

Попри досягнутий прогрес, практика виявила низку системних труднощів, що суттєво впливають на ефективність реалізації програми:

1. Кадровий дефіцит. В Україні все ще бракує сертифікованих медіаторів, які спеціалізуються на роботі з неповнолітніми; відсутність єдиних стандартів підготовки зумовлює різну якість послуг у регіонах.

2. Недостатнє нормативне врегулювання. Хоча Закон «Про медіацію» № 1875-IX визнає інститут медіації, вона не інтегрована у КПК як повноцінна процесуальна дія, що ускладнює фіксацію результатів примирення та породжує неоднозначність судової практики.

3. Обмеженість процесуальних повноважень прокурора. Відсутні чіткі механізми зупинення досудового розслідування у зв'язку з медіацією.

4. Низька поінформованість учасників процесу. Брак розуміння мети, сутності й переваг відновного правосуддя знижує рівень довіри та готовність до участі.

5. Недостатня міжвідомча взаємодія. Обмежений обмін інформацією між прокуратурою, системою БПД, органами пробації та соціальними службами негативно позначається на координації дій.

Перспективи розвитку інституту відновного правосуддя в Україні

Подальший розвиток відновного правосуддя потребує комплексного вдосконалення нормативної та організаційної бази:

1. Законодавча інтеграція медіації у КПК України як окремої процесуальної дії з визначенням правових наслідків її успішного завершення (включно з підставами звільнення від кримінальної відповідальності).

2. Професійна підготовка та сертифікація медіаторів. Уніфікація стандартів із залученням міжнародних експертів; безперервне навчання за участю психологів, педагогів і служб ювенальної пробації.

3. Розвиток міжвідомчої координації. Сталі механізми співпраці між прокуратурою, судами, системою БПД, службами у справах дітей, закладами освіти та органами місцевого самоврядування.

4. Інформаційно-просвітницька робота. Системне інформування неповнолітніх, їхніх батьків і потерпілих; обов'язкова фіксація роз'яснень у матеріалах провадження.

5. Розширення сфер застосування. Використання більш складних форматів (сімейна/шкільна медіація, «кола правосуддя», конференції за участю громади) з належними запобіжниками.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У 2019–2024 роках Україна пройшла шлях від обмеженого пілоту до загальнодержавної програми відновного правосуддя щодо неповнолітніх. Досягнуто розширення кола учасників, передбачено застосування медіації у справах щодо окремих тяжких злочинів, посилено інституційну координацію. Водночас зберігаються проблеми: дефіцит медіаторів, невизначеність процесуального статусу медіації та результатів примирення в КПК, недостатня поінформованість учасників, фрагментарність взаємодії інституцій.

Подальше вдосконалення потребує законодавчої інтеграції медіації до КПК; створення єдиної системи підготовки та сертифікації медіаторів із

залученням міжнародного досвіду; посилення міжвідомчої координації й інформаційно-просвітницької підтримки; обережного розширення практики на складніші категорії справ із належними гарантіями.

Перспективи подальших досліджень: оцінювання ефективності медіації у різних категоріях правопорушень; порівняльний аналіз української моделі з європейськими (зокрема, Барнахус); емпіричне вивчення впливу участі неповнолітніх у медіації на рівень рецидиву та відшкодування шкоди; моделювання процесуальних механізмів фіксації результатів примирення в КПК.

Література

1. Закон України «Про медіацію» від 16 грудня 2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Розпорядження КМУ «Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року» від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80>
5. Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 р. № 172/5/10 «Про реалізацію пілотного проєкту “Програма відновлення для неповнолітніх”». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>
6. Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 17 квітня 2020 р. № 1473/5/194 «Про поширення пілотного проєкту на всю територію України».
7. Рекомендація СМ/Rec(2018)8 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо відновного правосуддя у кримінальних справах, 3 жовтня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861
8. Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22 липня 2024 р. № 2176/5/501/176 «Про затвердження Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24>
9. Координаційний центр з надання правової допомоги. Річний звіт системи надання безоплатної правничої допомоги, 2024. URL: <https://legaid.gov.ua>
10. Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила): прийняті ГА ООН 29 листопада 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211
11. Керівні принципи ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи): прийняті ГА ООН 14 грудня 1990 р. URL: <https://zakononline.com.ua/documents/show/156114>

Анотація

Григорчук Н. П. Від пілотного проєкту до національної програми: впровадження відновного правосуддя для неповнолітніх в Україні. – Стаття.

Стаття комплексно досліджує становлення та інституціоналізацію відновного правосуддя щодо неповнолітніх в Україні у 2019–2024 роках у контексті гуманізації кримінальної юстиції. Теоретичним підґрунтям виступають міжнародні стандарти (Конвенція ООН про права дитини, Пекінські правила, Ер-Ріядські керівні принципи, Рекомендація СМ/Rec(2018)8) та національна правова база. Метою є виявлення логіки етапів впровадження (від пілотного проєкту до загальнодержавної програми), оцінка нормативно-процесуальних рішень і практичних результатів, а також формулювання пропозицій щодо інтеграції медіації у кримінальний процес. Методологія охоплює нормативний аналіз (закони, підзаконні акти), порівняльно-правовий підхід та елементи емпіричного узагальнення звітів системи БПД і практик взаємодії прокуратури, пробачії, адвокатури та соціальних служб. Показано, що пілот 2019 р., розгорнутий на шість регіонів і згодом поширений 2020 р. на всю

територію України, створив основу для Програми 2024 р., якою уточнено коло адресатів (підозрювані й обвинувачені), розширено категорії справ (у т.ч. окремі тяжкі злочини), визначено суб'єктів ініціювання медіації (зокрема, прокурор), узгоджено термінологію із Законом «Про медіацію» № 1875-IX, впроваджено моніторинг ефективності та залучення спеціально підготовлених медіаторів і психологів. Водночас встановлено системні бар'єри: дефіцит медіаторів із ювенальною спеціалізацією; відсутність чіткої інтеграції медіації у КПК як процесуальної дії та механізмів фіксації/правових наслідків примирення; обмеженість процесуальних інструментів прокурора (зупинення розслідування через медіацію); недостатню поінформованість учасників; фрагментарну міжвідомчу координацію. Наукова новизна полягає у систематизації етапів впровадження, їх співвіднесенні з міжнародними стандартами та формулюванні цілісного пакета пропозицій: законодавча інтеграція медіації до КПК (статус, процедура, наслідки), уніфікація стандартів підготовки/сертифікації медіаторів із залученням психологічної та педагогічної компетентностей, розбудова сталих механізмів взаємодії прокуратури, судів, БПД, пробачії та служб у справах дітей, а також розвиток інформаційно-просвітницьких інструментів (у т.ч. обов'язкове документування роз'яснень у матеріалах провадження). Практичне значення полягає у створенні підґрунтя для безпечного розширення застосування відновних процедур до складніших категорій справ з належними гарантіями прав потерпілих і профілактикою повторної злочинної поведінки. Зроблено висновок про доцільність поступової інтеграції відновного правосуддя як звичної практики ювенальної юстиції та окреслено напрями подальших досліджень (оцінка впливу на рецидив і відшкодування шкоди; моделювання процесуальних механізмів у КПК; порівняльний аналіз з моделлю Барнахус).

Ключові слова: відновне правосуддя; неповнолітні; медіація; кримінальний процес; ювенальна юстиція; ресоціалізація.

Summary

Hryhorchuk N. P. From pilot project to national program: implementation of restorative justice for juveniles in Ukraine. – Article.

This paper provides a comprehensive examination of how restorative justice for juveniles was introduced and institutionalized in Ukraine between 2019 and 2024 amid a broader shift toward the humanization of criminal justice. Drawing on international standards (the UN Convention on the Rights of the Child, the Beijing Rules, the Riyadh Guidelines, and Council of Europe Recommendation CM/Rec(2018)8) and Ukraine's domestic legal framework, the study reconstructs the implementation trajectory (from a regional pilot to a nationwide program), assesses normative and procedural design choices, and advances proposals for embedding mediation into criminal procedure. The methodology combines doctrinal legal analysis (statutes and by-laws), a comparative-law perspective, and selective empirical synthesis based on legal aid system reports and inter-agency practices (prosecution, probation, defense, and social services). The article shows that the 2019 pilot, initially run in six regions and extended nationwide in 2020, laid the groundwork for the 2024 Program, which clarified target groups (suspects and defendants), broadened eligible case categories (including certain serious offenses), expanded who may initiate mediation (notably prosecutors), aligned terminology with the Law of Ukraine "On Mediation" No. 1875-IX, and introduced performance monitoring along with the involvement of specially trained mediators and psychologists. At the same time, several systemic barriers persist: a shortage of mediators with juvenile specialization; the lack of explicit incorporation of mediation into the Criminal Procedure Code as a procedural act, including clear mechanisms for recording settlements and defining their legal effects; limited prosecutorial tools (e.g., suspending investigation due to mediation); low awareness among parties; and fragmented inter-agency coordination. The novelty lies in synthesizing the stages of implementation, benchmarking them against international standards, and proposing a coherent package of recommendations: legislative incorporation of mediation into the CPC (status, procedures, and legal effects); unified standards for mediator training and certification that integrate psychological and pedagogical competencies; robust coordination mechanisms among prosecution, courts, legal aid, probation, and child-protection services; and systematic information and awareness measures (including mandatory documentation of explanations in case files). Practically, the paper provides a roadmap for safely extending restorative practices to more complex categories while safeguarding victims' rights and preventing reoffending. It

concludes that restorative justice should be gradually mainstreamed within juvenile justice in Ukraine and outlines avenues for further research, such as measuring impacts on recidivism and compensation, modeling CPC-level procedural mechanisms, and conducting comparative analyses with Barnahus-type models.

Key words: restorative justice; juveniles; mediation; criminal procedure; juvenile justice; resocialization.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025